

'מבנה האבן הגדול': עובדות מול כיסופים

ישראל פינקלשטיין
המכון לארכיאולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב

חפירות אילת מזר בעיר דוד זכו לשתי פרשנויות שונות. הראשונה הוצגה על ידי החופרת (א' מזר 2007; 2009) והיא נתמכת בצורה מלאה על ידי עמיחי מזר (2010: 34-45) ובצורה כמעט מלאה על ידי אברהם פאוסט (2010). הפרשנות השנייה, שהתבססה על תוצאות העונה הראשונה באתר (2005), הוצגה על ידי אוסישקין, הרצוג, זינגר-אביץ והמחבר (פינקלשטיין ואחרים 2007).

פרשנותם של א' מזר, ע' מזר ופאוסט מבוססת על שלושה נדבכים:

1. קירות מאסיביים בנויים אבנים גדולות שנמצאו בחפירות א' מזר שייכים למבנה אחד המכונה 'מבנה האבן הגדול' (ראו גם ע' מזר 2010: 40; פאוסט 2010: 3).

2. 'מבנה האבן הגדול' ומבנה האבן המדורג שממזרחו (הכוונה לציפוי האבן מעל הטרסות במדרון עיר דוד - קהיל 2003: 33-54; ע' מזר 2006: 257-265; פינקלשטיין ואחרים 2007: 150-154 עם הפניות למחקרים קודמים) יוצרים מכלול ארכיטקטוני אחד (א' מזר 2007; 2009; ע' מזר 2010: 45; פאוסט 2010: 2).

3. מכלול זה נבנה בתקופת הברזל I או בתקופת הברזל II, ובכל מקרה לא יאוחר מן המאה ה-10 לפסה"נ.¹

לפי הפרשנות השנייה (פינקלשטיין ואחרים 2007; ראו גם פינקלשטיין ואחרים 2008):

א. השרידים המכונים 'מבנה האבן הגדול' אינם שייכים לבניין אחד. אחדים מן הקירות נבנו אולי בתקופת הברזל II המאוחרת (במונחים של מחקרי פחמן 14 מדובר באמצע או במחצית השנייה של המאה ה-9 לפסה"נ), בעוד קירות אחרים שייכים אולי לתקופה ההלניסטית.²

ב. המבנה המדורג איננו מבנה מונוליתי אחד. כיוון שמדובר במקום הצר ביותר על שלוחת עיר דוד, היה צורך מתמשך לתמוך את המדרון. לכן היה חשוב לחזור ולשפץ את הטרסות במדרון ואת כיסוי האבן מעליהן. נראה כי חלקו התחתון של המבנה המדורג נבנה בתקופת הברזל II, בעוד שחלקו העליון נבנה בתקופה ההלניסטית. האחרון נבנה ככל הנראה כתמיכה ל'חומה הראשונה' (החומה החשמונאית) שבראש המדרון.

1 א' מזר מייחסת את בניית 'מבנה האבן הגדול' לדוד בעוד ע' מזר (2010: 45) ופאוסט (2010: 12) מזהים אותו עם המצודה היבוסית שנבשה ע"י דוד.

2 אוסישקין, הרצוג וזינגר-אביץ הציעו לתארך את כל השרידים לתקופה ההלניסטית, בעוד שהמחבר גרס כי ניתן אולי לתארך את חלקם לתקופת הברזל II (פינקלשטיין ואחרים 2008).

ג. יש ככל הנראה קשר בין חלקו העליון של המבנה המדורג והחומה החשמונאית. אפשר שהיה קשר בין המבנה המדורג של תקופת הברזל II ומבנים מאותה תקופה שהוקמו בקצה המזרחי של השלוחה, מעל המדרון, אלא שקשר כזה לא קיים היום.

פאוסט (2010: 6) גרס כי תוצאות עונת החפירות השנייה באתר סתרו את הפרשנות השנייה (פינקלשטיין ואחרים 2007) לממצאי עיר דוד. אין הדבר כך. במאמר זה ברצוני לבחון את תוצאות העונה השנייה של חפירות א' מזר (2006-2007), כמו גם את פירוש הממצאים על ידי א' מזר, ע' מזר ופאוסט.

הערות כלליות

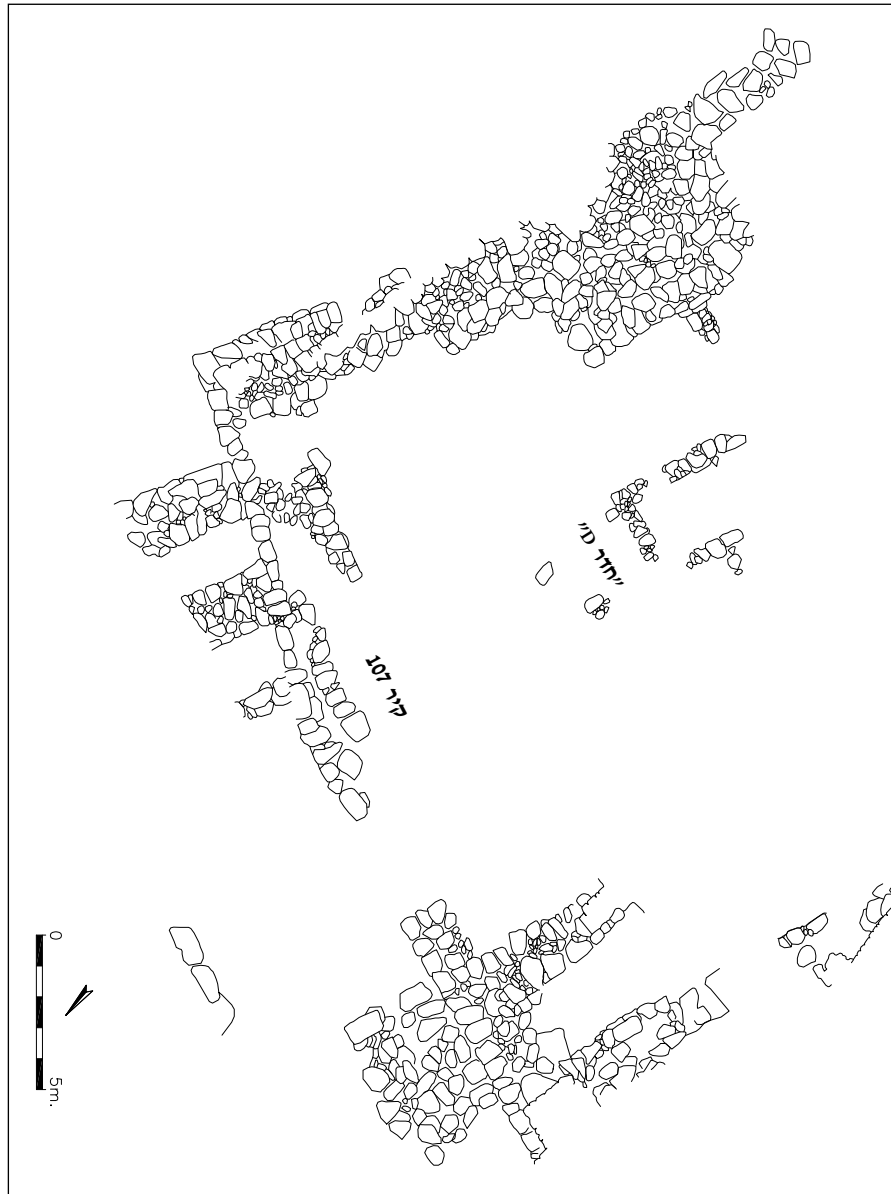
כפתיח לדיון, וכדי להזהיר מפני פרשנות מפליגה של הממצאים, ברצוני להדגיש את האופי הבעייתי של שטח החפירה בו מדובר.

1. השרידים הארכיטקטוניים מקוטעים - כמעט אף קיר לא השתמר במלואו.

א1. בחינה של מה שנמצא הלכה למעשה (שרטוט ברמת האבן הבודדת אצל א' מזר 2009: 64; איור 1 ברשימה זו) לעומת השחזורים (שם: 65; ע' מזר 2010: 36; פאוסט 2010: 2) הינה מאירת עיניים. פאוסט, למשל, ניסה להבחין בין מה שקיים ומה שמשוחזר, אלא שהתוכנית שפירסם, של השרידים שנמצאים כביכול בשטח מראה יותר ממה שנתגלה בפועל. עניין זה כולל מקומות קריטיים לדיון: הקו המזרחי המלא של קיר 20 בתוכנית שלו - כולל הנקודה הקריטית של החיבור בין המבנה המדורג וקיר 20 - לא קיים בתוכנית המפורטת של א' מזר; קיר 107, שבצידו הצפוני ניכרת זווית שמקשה על פירושו כקיר אחד מלוא אורכו, מופיע אצל פאוסט כקיר ישר; גם בחלק הצפוני-מערבי של השטח השרטוט של פאוסט מראה יותר ממה שיש בשטח.

ב1. התרומה העיקרית של עונת החפירות השנייה הייתה חשיפת "חדרים" D ו-E במזרחו של השטח. א' מזר ופאוסט משחזרים ארבעה חדרים, בעוד שע' מזר משחזר כאן שני חדרים. אלא ש"חדר" D משוחזר על פי שתי אבנים, כל אחת בקיר אחר (ראה תוכנית אצל א' מזר 2009: 59)! כך שבמציאות ניתן לשחזר כאן רק חצי חדר (E) - לא ארבעה ואף לא שניים.

2. תיארוך בטוח של בניין ניתן לקבוע בעיקר על פי מכלול של ממצאים על רצפותיו. בחפירות א' מזר לא נמצא ולו מכלול אחד כזה. לבד אולי מחדר E (אבל ראו למטה) לא נמצאה בכל השטח ולו רצפה אחת עם ממצאים.

איור 1. השרידים השייכים לימבנה האבן הגדולי של אי מור. השוואה לתוכנית שפרסם פאוסט (2010) מראה כיצד שינויים בפרטים קטנים (למשל הקו הצפוני של קיר 107) פותחים פתח לשחזורים חסרי בסיס.

3. מבנים מן התקופה ההלניסטית, התקופה הרומית ומתקופות מאוחרות יותר חדרו לעומק, לעיתים עד הסלע, ופגעו בשרידים הקדומים יותר (אי מור 2009: 86). אחדים מקירות אלה נבנו באוריינטציה של קירות קדומים ואף השתמשו בהם כיסודות. למעשה "במקרים רבים היה קשה להבדיל על פי מראה בין הקירות ההרודיאניים והקירות מתקופת הברזל" (שם: 84).

4. במקומות רבים נמצאה קיראמיקה הלניסטית מאוחרת ורומית קדומה במפלס הקירות שפורשו כשייכים ל'מבנה האבן הגדול' (פרטים אצל פינקלשטיין ואחרים 2007: 150). במקום אחד נמצא סיר בישול הרודיאני שלם בין האבנים הגדולות ששייכו ל'מבנה האבן הגדול' (א' מזר 2009: 86); במקום אחר נמצאה בין אבנים אלה בולה מסוף תקופת הברזל (א' מזר 2007: 19).

5. כל השטח בו מדובר כבר נחפר בראשית המאה ה-20 ולאחר מכן כוסה מחדש (שדה 5 אצל מקאליסטר ודאנקן 1926: 2, איור 1; ראו תמונה שם: 8, איור 2, ומפה מפורטת בכיס בסוף הספר). במקומות אחדים חפירה זו הגיעה עד הסלע (שם: לוח I). לכן אפשר כי רבים מן הממצאים שנחשפו בחפירות א' מזר לא נמצאו במקומם המקורי. תוצאה אחרת של חפירה ישנה זו - כמו גם הפרעות בימי קדם - היא שמאות שנים בתולדות ירושלים חסרות אולי בהצטברות במקום זה.

6. עבודות שימור ושיחזור בוצעו בחלקו העליון של המבנה המדורג ובחומה החשמונאית. ע' מזר נוטה למזער את חשיבותו של עניין זה, באומרו שעבודות אלו נעשו מדרום לשטח החפירה העכשווי, אך הוא מוסיף הערה מאירת עיניים: "פרט לחיזוקי בטון מסוימים בנדבכי אבן קיימים אחדים" (2010: 38). חיזוקי בטון אלה כוללים את הנקודה הקריטית של מפגש המבנה המדורג עם קיר 20 של 'מבנה האבן הגדול'; כפי שאציין בהמשך, במקום זה נעשתה עבודת שימור ושיחזור משמעותית הרבה יותר ממה ששיער ע' מזר.

במצב עניינים זה האבחנות הסטרטיגרפיות והכרונולוגיות מבוססות על מעט מאד נתונים מוצקים וכל שחזור הינו היפותטי ביותר. לפיכך, הכרזה כי בידינו עתה "ממצאים משמעותיים ממה שנראה כקונטקסטים ארכיאולוגיים טובים" (פאוסט 2010: 6) אינה תואמת את המציאות בשטח.

משהצבעתי על הבעיות הקשות הניצבות בפני מי שמבקש לעסוק בארכיטקטורה, בסטרטיגרפיה ובתאריך השרידים בשטח שנחפר על ידי א' מזר, ברצוני לפנות אל שלושת הנדבכים המרכזיים בפרשנות א' מזר, ע' מזר ופאוסט: 'מבנה אבן גדול' אחד, מחובר למבנה המדורג, שתאריכו תקופת הברזל I או תקופת הברזל II.

האם השרידים שייכים ל'מבנה אבן גדול' אחד?

פאוסט (2010: 2) גורס כי "גולת הכותרת של החפירות הוא מבנה אבן גדול ומאסיבי, שמשתרע על כל שטח החפירה ודומה שהשתרע אף הרבה מעבר לשטח זה". כבר ציינתי לעיל כי השרידים המשוייכים ל'מבנה האבן הגדול' הינם מקוטעים וכי השחזורים של א' מזר ופאוסט מבוססים

על יותר ממה שנמצא בשטח (השוו א' מזר 2009: 65 ופאוסט 2010: 2 לאיור 1 ברשימה זו). יתרה מכך, הרבה מקיר 20 - הקיר היותר שמור של הבניין המשוחזר, הינו למעשה קיר החומה ההלניסטית המאוחרת (כלומר החשמונאית - כך גם על פי א' מזר 2009: 77, ציור עליון; ראו גם שילה 1984: לוח 27.1 ואיור 27).

לא פחות חשוב מכך, אף רצפה לא מחוברת בצד אחד לחצי חדר E ובצד אחר לקירות מאסיביים אותם ניתן באופן תיאורטי לשייך לימבנה האבן הגדולי (ראו תוכנית אצל א' מזר 2009: 64). א' מזר מתארת רצפת גיר (chalk floor) שלכאורה יוצרת קשר כזה (שם: 62). אולם דומה כי במערב רצפה זו עוברת מתחת קיר 214 (שם: שם, תמונה; אגב, יש לשים לב לכך שהקשר כביכול בין הרצפה והקיר נראה לאורך שתי אבנים בלבד), בעוד שבמזרח הרצפה מסתיימת לפני חצי חדר E (שם: 64, תוכנית - הצעתה של א' מזר, כי הרצפה נחתכה על ידי תעלת שוד, קשה, משום שקצה הרצפה מקוטע, כלומר, איננו בקו ישר [שם: 59, תוכנית]). במילים אחרות, אין דרך לשייך בביטחון את "חדרים" D ו-E וממצאיהם עם הקירות המאסיביים ששייכים כביכול לימבנה האבן הגדולי.

לכל זאת יש להוסיף שתי אבחנות:

1. הקיר העיקרי של ימבנה האבן הגדולי - קיר 107 - לא יוצר קו ישר וברובו חסר הפן הדרומי. ה"קיר" בנוי משני קטעים בהם ניכרות אוריינטציה ואיכות בנייה שונות (פינקלשטיין ואחרים 2007: 155).

2. לפי התוכנית (א' מזר 2007: 59) יסודות הקירות ששייכים כביכול לימבנה האבן הגדולי צונחים בצורה דרמטית ממערב למזרח - מ-698.78 מ' בקצה המערבי של קיר 107 ל-696.25 מ' בקיר 20. למעשה, היסודות של הקצה המערבי של קיר 107 גבוהים בכ-1.3 מ' מרצפת הגיר (השייכת כביכול לבניין) הנמצאת כ-9 מ' מזרחה (גובה 697.45 מ'); זאת ועוד, יסוד זה גבוה בכ-0.5 מטר מקטע רצפת הגיר שמצויה רק כ-1.5 מ' מנקודה זו (גובה 698.24; רצפות מקוטעות אלה, המופיעות בתוכנית הראשונה שפורסמה "כקודמות לתקופת הברזל" [א' מזר 2007: 59], שויכו לימבנה האבן הגדולי בפרסום השני [א' מזר 2009: 64, טקסט בעמ' 62]). מבנים מונומנטאליים לא נבנו כך. במידה והיה מי שרצה לבנות ימבנה אבן גדולי בקצה השלוחה, היה מיישר את השטח על ידי פילוס הסלע או על ידי מילויים.

לסיכום עניין זה, לא נראה סביר שהשרידים בהם מדובר יוצרים ימבנה אבן גדולי אחד. הם שייכים ככל הנראה למבנים שונים שהוקמו בשתי תקופות פעילות באתר.

הקשר בין 'מבנה האבן הגדול' והמבנה המדורג

ע' מזר אומר (בעקבות א' מזר) כי "יש לראות את המבנה המדורג בשטח G של שילה ו'מבנה האבן הגדול' ... ממערבו כחלק של מכלול אחד" (2010: 34). פאוסט מוסיף כי "דומה כי בעונה האחרונה הקשר בין מבנה האבן הגדול ומבנה האבן המדורג בשטח G בוסס מעבר לספק סביר" (2010: 6). אמינותן של הצהרות אלה תלויה בקשר בין חלקו העליון של המבנה המדורג והקיר שכיוונו צפון-דרום שבראש המדרון (קיר 20 של א' מזר). להלן חמש הערות לעניין זה:

1. מקובל על מרבית החוקרים כי המגדל הדרומי והמגדל הצפוני שנחשפו על ידי מקאליסטר (מקאליסטר ודאנקן 1926) בראש המדרון נבנו בתקופה ההלניסטית המאוחרת וכי הם שייכים ל"חומה הראשונה" של ירושלים החשמונאית (למשל גבע 2003: 529-534; וייטמן 1993: 88-94). באשר לחומה העוברת בין שני המגדלים, ברור כי חלקיה הצדדיים - אלו המחוברים למגדלים - שייכים לאותה מערכת ביצורים (למשל שילה 1984: 77.1). אנו נותרים, אם כן, עם מטרים ספורים של חומה במרכז הקטע שבין המגדלים - הוא הקטע הקשור לחלק העליון של המבנה המדורג (מקומן של חמש האבנים הגדולות בתוכנית אצל א' מזר 2009: 64).

2. בעוד שחלקו התחתון של המבנה המדורג קודם לאחרית תקופת הברזל (פינקלשטיין ואחרים 2007: 151-154),³ חלקו העליון בנוי מאבנים בסגנון אחר ולפחות קטע אחד שלו נבנה באוריינטציה שונה. החלקים של המבנה המדורג קרוב למגדלים בנויים כמקשה אחת עם החומה שמעליהם (ראה תמונה אצל שילה 1984: 27.1 וכן איור 27) ולכן נבנו ככל הנראה במסגרת שיפוץ שנערך במבנה המדורג בתקופה ההלניסטית (פינקלשטיין ואחרים 2007: 154).⁴ לעניין זה יש לשים לב לדמיון בסגנון האבנים בין חלקו העליון הצפוני של המבנה המדורג והפן המזרחי של קיר 20, וכן לשוני בין סגנון הבנייה בשני מקומות אלה וחלקו התחתון של המבנה המדורג (ראו תמונה אצל א' מזר 2009: 58).

3. הנדבכים העליונים במרכזו של המבנה המדורג נוספו ככל הנראה בעת עבודת שחזור מודרנית. הדבר מתבקש מהשוואה בין התמונה שפרסמו מקאליסטר ודאנקן (1926: 47, ראו גם איור 2 ברשימה זו שמקורו באוסף מטסון) לתמונה שצולמה בעת הפירות שילה או

---

3 ע' מזר קובע כי החרסים מתקופת הברזל II שנמצאו מתחת לרצפה מתקופת הברזל המאוחרת בבניין שנבנה מעל המבנה המדורג שייכים לרצפה קדומה בבניין זה ולא למילוי, כיוון שאין בהם ערוב של קיראמיקה מתקופות שונות (2010: 38). רצפה כזו איננה קיימת ותוכנו של מילוי משקף לא יותר מאשר את מה שהיה במקום ממנו הובאה האדמה (לעיתים אזור אשפה). לכן הקיראמיקה מתקופת הברזל II מלמדת רק שהרצפה שמעליה לא קודמת לזמן זה.

4 ע' מזר (2010: 39) טוען כי חלקלקת העפר עם קיראמיקה הלניסטית שנמצאה על ידי קניון (למשל שטיינר 2001: 26 ברקע התמונה, 84) ושילה (למשל 1984: 36) מעל המבנה המדורג שוללת את האפשרות שהאחרון שופץ בתקופה ההלניסטית. ההיפך הוא הנכון. לבנאי הביצור של התקופה ההלניסטית היו שתי מטרות: למנוע סחף במדרון ולמנוע גישה קלה לחומה. לפיכך הם שיפצו את המבנה המדורג של תקופת הברזל כדי שישמש לייצוב המדרון ואז שפכו את החלקלקה מעליו כדי ליצור מדרון תלול שיימנע מאוייב להגיע אל החומה תוך טיפוס קל יחסית על מדרגות המבנה המדורג.

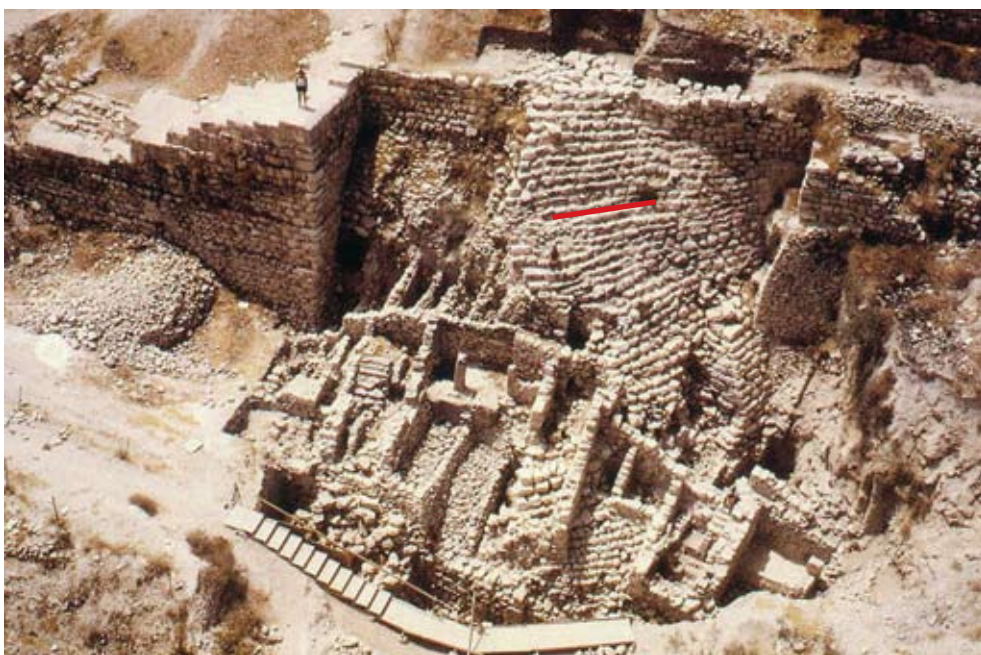
אחריהן (למשל א' מזר 2009: 37, איור 2 ב' ברשימה זו). בתמונה המאוחרת יש שניים או שלושה נדבכים יותר מאשר בתמונה המוקדמת (על הקורא לספור את הנדבכים מן השקע הנראה בשתי התמונות בחלקו העליון, הימני, של המבנה המדורג). זו הסיבה לכך שכיום חלקו העליון של המבנה המדורג נראה כאילו הוא "עוטף" את החומה (ראו למשל תמונה אצל א' מזר 2007: 45). לכן הצהרתנו של ע' מזר כי השחזור לא כולל יותר מאשר "חיזוקי בבטון מסוימים בנדבכי אבן קיימים אחדים" (2010: 38) איננה מדויקת. יתרה מזו, שחזור זה נעשה במקום היחיד בו ניתן היה לדבר על קשר בין המבנה המדורג וימבנה האבן הגדול'.

4. א' מזר (2009: 59, תמונה ותוכנית) הציגה נתונים לפיהם הרבדים עם עדות לתעשיית מתכת בתקופת הברזל I (ממזרח לחצי חדר E) נשענים על הפן הפנימי של קיר 20. אולם אפשר שיסודות הביצור ההלניסטי נבנו בחלקם מעל קירות קדומים יותר. לפי עדותה של א' מזר עצמה, אבנים גדולות של 'מבנה האבן הגדול' שימשו כיסודות מאסיביים לקירות מאוחרים יותר ו"במקרים רבים היה קשה להבדיל על פי מראה בין הקירות ההרודיאניים והקירות מתקופת הברזל" (שם: 84). הרבדים עם שרידי תעשיית ברזל מתקופת הברזל I נשענים אולי כנגד קיר קדום כזה, שקדם לביצור.

5. אם חלקו המרכזי של קיר 20 שייך למבנה מתקופת הברזל לאן נעלמה החומה ההלניסטית (החשמונאית)?

לסיכום עניין זה, האמירה כי "הקיר המזרחי של 'מבנה האבן הגדול' הוא גם החלק העליון של 'מבנה האבן המדורג'" (ע' מזר 2010: 40) הינה מוטעית. החיבור הפיסי היחיד הנראה בשטח הינו בין חלקו העליון של המבנה המדורג, שזמנו ככל הנראה התקופה ההלניסטית, והחומה ההלניסטית. ייתכן שהיה בעבר חיבור גם בין המבנה המדורג של תקופת הברזל לבין קירות שזמנם אולי תקופת הברזל II שנחשפו על ידי א' מזר, אלא שלא ניתן כיום להוכיחו. מי שטוען כי "לגודל והייחוד של מכלול ה'מבנה המדורג' ו'מבנה האבן הגדול' אין דומה באף מקום בלבנט בין המאה ה-12 וראשית המאה ה-9 לפסה"ני" (שם: 45), או ש"הבניין המשולב היה המבנה העיקרי של ירושלים בתקופת הברזל I ... והוא אכן המבנה המרשים ביותר מתקופה זו בכל האזור" (פאוסט 2010: 13) מדבר על בניין אותו לא ניתן לראות בין ממצאי החפירות, ושאפשר שמעולם לא היה קיים.

איור 2א (למעלה), 2ב. המבנה המדורג לפני (1926) ואחרי (אי' מזר 2009: 37) השחזור שנעשה בחלקו העליון. על הקורא לספור את הנדבכים מן הקו האדום כלפי מעלה: שניים או שלושה נדבכים נוספו בראש המבנה.

תאריכם של השרידים

ההצטברות בין הסלע ורצפת האבנים או המתקן בפינה הדרום מזרחית של "חדר" D (למעשה בין הסלע ו"חדרים" D ו-E באופן כללי) הינה מינימאלית - 20-10 ס"מ (א' מזר 2009: 34, תמונה). הצטברות זו כוללת, מלמטה למעלה: שכבת עפר עם קיראמיקה מתקופת הברונזה המאוחרת והברזל I, רבדי אדמה ובהם שרידים של תעשיית מתכת מתקופת הברזל I, שכבה עם קנקני שפת צוארון מתקופת הברזל I (שם: 34-35, 59-62) וחרסים אחדים מתקופת הברזל II מתחת לריצוף (שם: 35). א' מזר השוותה בין קערה ממורקת ביד שנמצאה עם האחרונים (שם: 61) לבין הקיראמיקה מלוקוס 47; המכלול בלוקוס זה תאריכו תקופת הברזל II המאוחרת, שכן הוא כולל שבר של כלי "שחור על אדום" (להופעתו של זה בלבנט ראה הרצוג וזינגר-אביץ 2004: 215). את תקופת הברזל II המאוחרת יש לתארך במחצית ובחציה השני של המאה ה-9 לפסה"נ. מכל זאת ניתן ללמוד שלכל הפחות הריצוף/מתקן שבפינה הדרום מזרחית של "חדר" D לא יכול להיות קודם ככל הנראה למאה ה-9 לפסה"נ (לתאריך שתי הפאזות של תקופת הברזל II ראו פינקלשטיין ופיאסצקי 2010; בוארטו ואחרים 2010). דומה ששרידי תעשיית מתכת נמצאו מתחת לריצוף/מתקן וגם מעליו (א' מזר 2009: 61), מה שמדגים את הבעיה הסטרטיגרפית בשטח זה.

בעבודה קודמת (פינקלשטיין ואחרים 2007) הועלתה האפשרות שהחרסים המאוחרים ביותר שנמצאו ברובדי האדמה שמתחת לקירות המאסיביים של 'מבנה האבן הגדול' זמנם תקופת הברזל II. א' מזר מקבלת עתה שרובדי אדמה אלו עשויים לכלול שברים מתקופת הברזל II המוקדמת (2009: 38, בניגוד לדבריה בהמשך החוברת שהחרסים המאוחרים ביותר במצבורים אלה זמנם תקופת הברזל I - שם: 51). דומה כי דרישתו של ע' מזר, שכדי לתארך את 'מבנה האבן הגדול' לזמן שאחרי תקופת הברזל I יש למצוא ברבדים אלה "לפחות חרסים אחדים מאוחרים לתקופת הברזל I" התממשה. מכאן שהקירות המאסיביים לא יכולים להיות קדומים לשנת 900 לפסה"נ לערך.⁵

א' מזר (2007: 63; 2009: 51-52), ע' מזר (2010: 43) ופאוסט (2010: 7) מדגישים כולם את חשיבות הקיראמיקה מתקופת הברזל II שנמצאה בלוקוס 47 לתיארוך פאזת פעילות שנייה ב'מבנה האבן הגדול', ובכך הם רומזים כי הבניין נבנה קודם לכן. אלא שבלוקוס זה נמצאה קיראמיקה מתקופת הברזל II מתחת לפריטים מתקופת הברזל II (פינקלשטיין ואחרים 2007: 149). ע' מזר ניסה לפתור את הבעיה בכך שהציע כי "החרסים יכלו להגיע משכבה

5 תאריך הפחמן 14 המאוחר ביותר מרובדי האדמה שמתחת לקירות המאסיביים הינו 2780 ± 50 (א' מזר 2009: 39, הערה 88), שפירושו 850-997 לפסה"נ (68%). בניגוד לפאוסט (2010: 7) תוצאה זו איננה יכולה לתארך את בניית הקירות; כל שהיא אומרת הוא שהקירות לא נבנו לפני שנת 1000 לפסה"נ (וגם זאת קשה לקבוע, כמובן, על פי דיגימה בודדת).

גבוהה יותר בלוקוס זה" (2010: 43). אולם א' מזר מעלה את האפשרות שחרסים אלה "הוכנסו לרבדים הנמוכים בלוקוס בזמן החפירה" (2009: 53, הערה 127). לפנינו, אם כן, שתי אפשרויות: אם נמצאו חרסים מתקופת הברזל II באתרם מתחת לקיראמיקה מתקופת הברזל II לא ניתן להתייחס לממצאים אלה כמכלול באתרו ומכאן שאין להם ערך כרונולוגי. ואם החרסים מתקופת הברזל II ב"הוכנסו" למקום זה בזמן החפירה, אמינות החפירה כולה מוטלת בספק. בכל מקרה, ולמצער, הקיראמיקה מתקופת הברזל II בלוקוס זה לא יכולה לשמש לתיארוך 'מבנה האבן הגדול'.

לסיכום פרשת התיארוך, כל מה שניתן לומר על תאריך הקירות (המשוערים) הקדומים בחפירת א' מזר הוא שזמנם תקופת הברזל II או מאוחר יותר. א' מזר ופאוסט (2010: 12) דבקים שניהם בכרונולוגיה המסורתית, הקובעת את תקופת הברזל II במאה ה-10 לפסה"נ. אולם כפי שהראיתי חזור והראה (לאחרונה פינקלשטיין 2010), תאריך זה מבוסס על טיעונים מעגליים שמקורם בקריאה לא ביקורתית של חומרים מקראיים. מחקרי פחמן 14 קובעים תקופה זו בין המחצית השנייה של המאה ה-10 ושנת 800 לפסה"נ לערך (פינקלשטיין ופיאסצקי 2009; 2010). הצהרותיו של פאוסט כי עונת 2006-2007 בעיר דוד "פותרת את בעיית תיארוך הבניין בצורה כמעט סופית" וכי בידנו עתה "ממצאים משמעותיים ממה שנראה כקונטקסטים ארכיאולוגיים טובים, שמלמדים בברור שאת 'מבנה האבן הגדול' יש לתאריך לתקופת הברזל I" (2010: 6, וכן עמ' 9) נכונות אולי לחצי חדר E, ששטחו כ- 4x3 מ'. למען האמת, גם תיארוך חצי חדר E איננו חד משמעי.

סיכום

כפי שהדברים עומדים היום, ניתן לקבוע כי:

1. אין 'מבנה אבן גדול' אחד. אין קשר פיסי בין חצי חדר E, שזמנו אולי תקופת הברזל I או תקופת הברזל II, והקירות המאסיביים ששויכו על ידי א' מזר, ע' מזר ופאוסט ל'מבנה האבן הגדול'.

2. אין כיום קשר בין אחדים מקירות 'מבנה האבן הגדול' ששייכים אולי לתקופת הברזל לבין החלק של המבנה המדורג אותו ניתן לתאריך לתקופת הברזל. קשר פיסי קיים רק בין החלק העליון - ככל הנראה הלניסטי - של המבנה המדורג והחומה ההלניסטית.

3. אחדים מבדלי הקירות המאסיביים שחשפה א' מזר שייכים אולי לתקופת הברזל II במאה ה-9 לפסה"נ; אחרים שייכים אולי לתקופה ההלניסטית. קיר 20 הינו החומה ההלניסטית.

4. בהתבסס על עדויות ארכיאולוגיות בלבד, כלומר מבלי לפנות לקריאה לא ביקורתית של הטקסט המקראי, אף ארכיאולוג מנוסה, לא היה מפרש את השרידים בהם מדובר כעדות לארכיטקטורה מונומנטאלית במאה ה-10 לפסה"נ.

הלקח מכל שנאמר לעיל צריך להיות ברור: דבקות בעובדות הארכיאולוגיות המשמימות נוגדת אולי את הכיסופים, אבל מקרבת שחזור היסטורי זהיר וסביר.

ביבליוגרפיה

בוארטו ואחרים 2010

E. Boaretto, I. Finkelstein and R. Shahack-Gross, Radiocarbon Results from the Iron IIA Site of Atar Haroa in the Negev Highlands and their Archaeological and Historical Implications, *Radiocarbon* 52: 1-12.

גבע 2003

H. Geva, 'Summary and Discussion of Findings from Areas A, W and X-2, in H. Geva (ed.), *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem II*, Jerusalem: 501–552.

הרצוג וזינגר-אביץ 2004

Z. Herzog and L. Singer-Avitz, Redefining the Centre: The Emergence of State in Judah, *Tel Aviv* 31: 209–244.

וייטמן 1993

G. J. Wightman, *The Walls of Jerusalem; From the Canaanites to the Mamluks* (Mediterranean Archaeology Supplement 4) Sydney.

א' מזר 2007

E. Mazar, *Preliminary Report on the City of David Excavations 2005 at the Visitors Center Area*, Jerusalem.

א' מזר 2009

E. Mazar, *The Palace of King David, Excavations at the Summit of the City of David, Preliminary Report of Seasons 2005-2007*, Jerusalem.

ע' מזר 2006

A. Mazar, Jerusalem in the 10th Century B.C.E.: The Glass Half Full, in Y. Amit, E. Ben Zvi, I. Finkelstein and O. Lipschits (eds.), *Essays on Ancient Israel in Its Near Eastern Context: A Tribute to Nadav Na'aman*, Winona Lake: 255–272.

ע' מזר 2010

A. Mazar, Archaeology and the Biblical Narrative: The Case of the United Monarchy, in R.G. Kratz and H. Spieckermann (eds.), *One God – One Cult – One Nation: Archaeological and Biblical Perspectives*, Berlin: 29-58.

1926 מקאליסטר ודאנקן

R.A.S. Macalister and J.G. Duncan, *Excavations on the Hill of Ophel, Jerusalem 1923–1925* (Palestine Exploration Fund Annual 4), London.

2010 פאוסט

A. Faust, The Large Stone Structure in the City of David, *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* 126: 116-130.

2010 פינקלשטיין

I. Finkelstein, A Great United Monarchy? Archaeological and Historical Perspectives, in R.G. Kratz and H. Spieckermann (eds.), *One God – One Cult – One Nation: Archaeological and Biblical Perspectives*, Berlin: 3-28.

2007 פינקלשטיין ואחרים

I. Finkelstein, Z. Herzog, L. Singer-Avitz and D. Ussishkin, Has the Palace of King David in Jerusalem been Found? *Tel Aviv* 34: 142-164.

2008 פינקלשטיין ואחרים

I. Finkelstein, A. Fantalkin and E. Piasezky, Three Snapshots of the Iron IIA: The Northern Valleys, the Southern Steppe and Jerusalem, in L. L. Grabbe (ed.), *Israel in Transition: From Late Bronze II to Iron IIA (c. 1250-850 BCE)*: Volume 1. The Archaeology, New York: 32-44.

2009 פינקלשטיין ופיאסצקי

I. Finkelstein and E. Piasezky, Radiocarbon-Dated Destruction Layers: A Skeleton for Iron Age Chronology in the Levant, *Oxford Journal of Archaeology* 28: 255-274.

2010 פינקלשטיין ופיאסצקי

I. Finkelstein and E. Piasezky, Radiocarbon Dating the Iron Age in the Levant: A Bayesian Model for Six Ceramic Phases and Six Transitions, *Antiquity* 84: 374-385.

2003 קהיל

J. M. Cahill, Jerusalem at the Time of the United Monarchy: The Archaeological Evidence, in A.G. Vaughn and A.E. Killebrew (eds.), *Jerusalem in Bible and Archaeology: The First Temple Period*, Atlanta: 13–80.

שטיינר 2001

M. Steiner, *Excavations by Kathleen M. Kenyon in Jerusalem 1961-1967, Volume III: The Settlement in the Bronze and Iron Ages*, London.

שילה 1984

Y. Shiloh, *Excavations at the City of David I: 1978–1982, Interim Report of the First Five Seasons* (Qedem 19), Jerusalem.

מקורות האיורים

איור 1: המכון לארכיאולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב, ע"פ תוכניתה של אילת מזר.

איור 2א: האיור מ- 1926: אוסף מטסון (באדיבות רוני רייך).

איור 2ב: האיור המודרני: אי מזר 2009: 37.